УДК 330.341.1

Шевченко О. М.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки України можливе за рахунок інноваційного розвитку промислових підприємств як основи народно-господарського комплексу. Але наразі у реальному секторі спостерігається скорочення потенціалу наукоємного виробництва продукції. Основна причина, як вважають вітчизняні дослідники, полягає в різкому спаді інвестиційних можливостей підприємств, який спричинив значний розрив між науково-технічними досягненнями, з одного боку, і можливістю їх реального розвитку – з іншого. Отже проблема фінансового забезпечення інноваційного розвитку промислових підприємств на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки є однією з найгостріших.

Дослідження різноманітних аспектів забезпечення фінансовими ресурсами інноваційної діяльності знайшли відображення в ряді зарубіжних і вітчизняних наукових праць науковців: Дж. Гітмана, В. М. Гейця, О. М. Колодізєва, М. І. Крупки, Л. І. Федулової, та інших, подальшого опрацювання потребують питання визначення чинників, які впливають на джерела та механізми фінансування розвитку промислових підприємств в умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів [1–5].

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад і сучасних підходів до аналізу проблеми фінансового забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств і визначення чинників, які впливають на джерела, обсяги та напрями їх фінансування.

У наукових дослідженнях представлено широкий спектр визначень поняття «фінансове забезпечення» [1]. Але для досягнення проблеми, поставленій у статті, на наш погляд, найбільш «інструментальним» є таке, під яким розуміють систему фінансових відносин, що діють через сукупність законодавчо закріплених форм і методів створення, мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення інноваційного розвитку як на рівні підприємства, так і на рівні країни [2].

Згідно з чинним законодавством, якщо виходити з наданого визначення, інноваційний розвиток в Україні забезпечується за рахунок фінансування з різних джерел. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» встановлює, що одним з основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково–технічної діяльності є бюджетне фінансування. Держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) в розмірі не менше 1,7 % ВВП України (стаття 34).

Джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності визначені: (а) кошти Державного бюджету України; (б) кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету АР Крим; (в) власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; (г) власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; (д) кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб; (е) інші джерела, не заборонені законодавством України [3].

Водночас Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» встановлює пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» та зобов'язує органи виконавчої влади України всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію названих напрямів, і концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів [4].

Незважаючи на докладне законодавче врегулювання питань фінансування наукової і науково-технічної діяльності, встановлені нормативи бюджетного фінансування цих напрямів діяльності не дотримуються. Фактичні обсяги фінансування наукової і науково-технічної ді-

яльності з Державного бюджету є більш ніж вп'ятеро меншими, ніж визначені законодавством: у 2013 р. вони становили 0,33 % ВВП. Питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77%.

За даними Євростату, у 2012 р. середній рівень обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС-27 у ВВП становив 2,06 %.

Неналежний рівень фінансування інноваційної діяльності притаманний й іншим джерелам, які передбачені чинним законодавством. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності залишаються власні кошти підприємств, частка яких у 2013 р. значно збільшилась і становила 72,9 % загального обсягу витрат. Держава є доволі пасивною у фінансуванні інноваційного розвитку: фінансову підтримку держави у 2013 р. отримали 10 підприємств із держбюджету і 24 – з місцевих бюджетів, загальна частка отриманих коштів становила 1,9 % загального обсягу фінансування інноваційної діяльності (у 2012 р. – 2,2 % [5]).

Іноземний інвестор не вкладає в необхідному обсязі фінансові ресурси у технологічні інновації: по 12 підприємств отримали кошти вітчизняних та іноземних інвесторів, частка яких становила 1,3 % і 13,1 % відповідно (1,3 % і 8,7 %); 55 підприємств скористалося кредитними коштами, їх частка значно скоротилася і склала 6,6 % (21,0 %) [5].

Як результат, кількість підприємств, що здійснюють інноваційною діяльністю в Україні, залишається вкрай низькою. Позитивні тенденції хоча і спостерігалися протягом кількох років, але мали переважно тимчасовий характер і змінювалися протилежними зрушеннями. Так, у 2013 р. інноваційну діяльність у промисловості здійснювали 1 715 підприємств, або 16,8 % обстежених промислових (у 2012 р. – 1 758, або 17,4 %) [5]. У 2011 – 1 679 підприємств, або 16,2 загальної кількості промислових підприємств України, що на 14,8 % вище, ніж у попередньому році. У 2010 р. – 1 462, у 2009 р. – 1 411, у 2008 р. – 1 397 підприємств) [6].

На не відповідному рівні перебуває інвестиційно-інноваційна активність підприємств, впровадження нових технологічних процесів і освоєння нових видів техніки є нестійким. На технологічні інновації 1 337 підприємств витратили 9,6 млрд. грн. (у 2012 р. – 1 362 підприємства і 11,5 млрд. грн.). У 2013 р. частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, порівняно з 2012 р. скоротилася з 70,1 % до 58,0 %, Частка витрат на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій) залишається досить низькою (0,9 %). Інноваційні види продукції впроваджували 683 підприємства, кількість яких становила 3 138 найменувань, з них 809 – нові види машин, устаткування, прилади, апарати тощо. Нову виключно для ринку продукцію впровадили 171 підприємство кількістю 640 найменувань. Інноваційні процеси у звітному періоді впровадили 665 підприємств, з яких 557 – упровадили нові або вдосконалені методи оброблення та виробництва продукції (технологічні процеси). Їх кількість становила 1 576 процесів, у т. ч. маловідходних, ресурсозбережувальних – 502. У 2013 р. понад три чверті інноваційно активних промислових підприємств здійснювали впровадженням інновацій (або 12,9 % обстежених промислових) – це на 4,3 % менше, ніж у 2012 р [5].

Організаційні інновації здійснювали 125 підприємств. Нові маркетингові концепції (стратегії) у звітному періоді запровадили 155 підприємств. У 2013 р. 1 031 підприємство реалізувало інноваційної продукції на 35,9 млрд. грн., або 3,3 % загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2012 р. відповідно 36,2 млрд. грн. та 3,3 %) [5].

За напрямами фінансування ситуація виглядає таким чином: інвестиційні вкладення масово спрямовуються у технології нижчого, третього укладу, – 75 % , тоді як у галузі 6-го укладу надходить лише 0,5 % інвестицій. Фінансування наукових розробок і витрати на інновації складають, відповідно: для 3-го укладу – 6 % і 30 %, для 4-го – 69,7 % і 60 %, для 5-го 23 % і 8,6 % і для 6-го 0,3 % і 0,4 %. Таке фінансове забезпечення призводить до того, що в Україні 95 % обсягів виробленої продукції належить до третього (60 %) і четвертого (35 %) укладів. Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці країни складає: 4 % – для п'ятого і 0,1 % – для шостого. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7 %, у той час як у розвинених країнах цей показник досягає 60 % і навіть 90 % [7].

Таким чином, в Україні сформувалася і закріпилася модель економіки, яка побудована переважно на низькотехнологічних укладах, що може бути конкурентоспроможною на зовнішньому ринку винятково за рахунок дешевої робочої сили. Така економічна модель за своїми базовими властивостями не потребує інновацій, не передбачає інвестицій у людський капітал, не формує внутрішній платоспроможний попит на інновації та інноваційну продукцію, не створює належних стимулів до інноваційної діяльності [8].

Основними чинниками, що зумовлюють недостатній розвиток інноваційної діяльності в Україні, на думку фахівців, є такі: недосконаліть законодавства в частині стимулювання з боку держави науково-технологічної та інноваційної діяльності; відсутність сформованої інноваційної інфраструктури, що із залученням промислового, банківського та торговельного капіталу поєднувала ланки «освіта – наука – виробництво»; відсутність механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок і передачі їх до сфери виробництва; відсутність системи стимулювального інноваційного пільгового оподаткування у зв'язку з припиненням дії Закону України «Про інноваційну діяльність» у частині запровадження таких пільг; високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва; дуже низький рівень розвитку малого та середнього інноваційного підприємництва як провідника інноваційного продукту до масового виробництв [7].

У цілому погоджуючись з думкою про важливість впливу вказаних чинників на інноваційну активність промислових підприємств України, проте вважаємо, що основним фактором, що визначає їх інноваційну інертність є відсутність ефективного механізму селекції інвестицій, який би забезпечив подолання структурної багатоукладності економіки, тобто вирішення тієї ключової проблеми, яка спричинила кризу, а потім і трансформацію командно-адміністративної системи, і яка в процесі ринкової трансформації так і не була вирішена.

Ефективним механізмом селекції інвестицій є потужний фінансовий сектор. Сучасними американськими економістами Р. Левайном і О. Галетовичем встановлено зв'язок між ступенем розвитку фінансового сектору і темпами технологічних змін в економіці різних країн у 90-х рр. XX ст. Вони показали, що із зниженням капіталовіддачі у традиційних галузях економіки активізується пошук фінансовими інституціями нових напрямів інвестування, посилюється інтенсивність міжгалузевого перерозподілу капіталу [9].

Але фінансовий сектор в Україні залишається недостатньо потужним і не спроможним для фінансування масштабних завдань економічного розвитку тому, що він розвивається у несприятливому інституціональному середовищі. Основні перешкоди для підвищення ролі фінансового сектора в економічному розвитку України, як визначають вітчизняні дослідники, знаходяться поза його межами і є зовнішніми відносно нього чинниками [9].

Ці перешкоди пов'язані з наявністю особливостей інституціональної системи України. У країні відсутня ефективна законодавча, правоохоронна і судова влада. Їх відсутність означає присутність свавілля як чинника економічного життя. На підставі свавілля формується асиметрія економічної влади, що означає надлишок влади в одних індивідів і господарських структур і брак – у інших. У такій політичній і економічній системі, щоб отримати прибуток, власникові необхідно або мати власну владу, або стати під захист того, хто таку владу має, або купити послуги влади [10].

Це є підґрунтям так званого «пошуку ренти». Пошук ренти вважається однією із основних вад недосконалої інституціональної системи, що полягає у неефективному витрачанні ресурсів індивідуумами й організаціями у намаганні отримати переваги для себе і свого бізнесу від держави. У такій системі інноваційний розвиток неможливий, оскільки, держава використовується як інструмент реалізації інтересів владних економічних угрупувань, інтереси яких не відповідають інтересам суспільства. Концентрація політичної та економічної влади в руках таких угрупувань є соціально-економічною основою сформованої інституціональної системи, яка отримала визначення як «кланово-олігархічна».

ВИСНОВКИ

Отже, на сьогодні негаразди інноваційного розвитку вітчизняних промислових підприємств визначаються відсутністю їх ефективного фінансового забезпечення, що є похідною проблемою від інших більш фундаментальних причин серед яких: відсутність потужного фінансового сектора, який міг би забезпечити переорієнтацію потоків фінансових ресурсів із застарілих у передові технологічні уклади. Але розвиток такого ринку неможливий за наявності чинної інституціональної системи, ключовою ознакою якої є рентоорієнтована поведінка суб'єктів як економічних, так і політичних відносин.

Подальші напрямки дослідження пов'язані з виявленням сутності кланово-олігархічної системи, інститутів, які стали її основою, а також шляхів їх трансформації в бік формування системи, в якій поведінка еліти була б підпорядкована інтересам суспільства, а не її клановим угрупованням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування / І. В. Осьмірко // Бізнес інформ. – 2012. – № 7. – С. 47–49.

2. Колодізєв О. М. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку національної економіки: дис. док. екон. наук: 08. 00. 08 – гроші, фінанси і кредит / О. М. Колодізєв. – ДВНЗ «УАБСНБУ». – Суми : 2011. – 508 с.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р. № 1977 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/page3

4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в: Україні Закон України від 08.09.2011 р. N 3715-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17

5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році: статистичний збірник. – К. : Держкомстат. 2014. – 314 с.

6. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статистичний збірник / [відпов. за випуск І. В. Калачова]. – К. : Інформаційно-видавничий центр держкомстату України, 2012. – 305 с.*

7. Україна-2015: національна стратегія розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.semynozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf

8. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації / Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – № 7. – 2004. – 48 с.

9. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук [та ін.] – К. : Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.

10. Дементьєв В. В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз / В. В. Дементьєв, В. П. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 5–21.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015 р.